

Vakatulewa ena Leqa Tubukoso

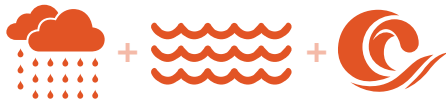
Na veika bibi e kunei me baleta na Pasifika mai na Veimatanitu Cokovata **Mataveivosaki ni Veimatanitu ena Veisau ni Draki** (IPCC) Ripote ni Vakadidike Ono (AR6) ena Veirawai, Vakamatautaki kei na Vakaleqai rawarawa

Na revurevu kumuni ni

VAKADOMOBULA NI VEIKA E YACO

na vakacaca ni ualuvu kei na kena rawati na wai vou

Sa toso cake tikoga na kaukauwa ni cagilaba

ka tekivu mai na loma ni 40 na yabaki sa oti

NA ITIKOTIKO – YAVUTAKI VAKAMATAUTAKIT

era okati kina o ira na tamata kei na veisoqosoqo ena vakarautaki kina leqa tubukoso

Ena gauna ni tauyavu tale mai na vakacaca, taracake tale na vakavakarau ki na

tubucake ni veika vakadomobula ena yaco mai ni mataka

Na toso cake tiko na balavu ni kena kaukauwa na draki vakadomobula sa vakavuna na kena rabailevu ka vakaitamera na leqa ena **veika ka kovuta na bula ni tamata mevaka na vale, gaunisala kei vurevure ni kaukauwa**

Na vakayautaki ni **veika ka veiganita kei na draki**

ena vukea na vakalailaitaki ni veika rerevaki mai muri

Na taumada ni qaqarauni ka salavata kina na

Kila-ka Vakaitaukei kei na Kila-ka Vakaitaukei

Vakatutu ni kila-ka ena vakadidike

NA SOCIAL CAPITAL

e semati ira na tamata ki na veitokoni e taudaku kei na ivurevure eso, ka vukei ira na veitikotiko ena yanvanu lalai me ra rawa kina ni

VAKABAUTI IRA VAKAIRA & SOTAVA ENA YALODEI

me lakosivita ka vakacoko tale ni oti na veika e yaco ena leqa tubukoso

Vakatulewa ena Leqa Tubukoso

Na veika bibi e kunei me baleta na Pasifika mai na Veimatanitu Cokovata **Mataveivosaki ni Veimatanitu ena Veisau ni Draki** (IPCC) Ripote ni Vakadidike Ono (AR6) ena Veirawai, Vakamatautaki kei na Vakaleqai rawarawa

Na kena sa toso cake tikoga, na kena kaukauwa kei na balavu ni veisau ni draki e dau vakavuna na rabailevu ni veika e vakavuna na draki ca ena tamata yadua, veitikitiko kei na vale ka vakakina na vanua ni bula kei na nodra veiqaravi.^{1}**

A CAVA E YACO TIKO

Na cagilaba sa levu sara na kaukauwa ni kena vakacaca ena veivanu ni Pasifika.^{**} Sa toso cake sara na cagilaba ena dua na ivakarau ni vuravura raraba ena 40 na yabaki sa oti. Na vakacaca levu ena cagilaba o Winston (na cagilaba levu duadua me bau volai ena iWasewase ena Ceva) ena 2016 e sivia na 20% ni GDP ni Viti ena gauna oqo. Ena 2015, na cagilaba o Pam a vakavuna na vakacaca ki na tabana ni teitei me rauta tiko ni 64.1% ni GDP mai Vanuatu kei na ualoka vakaitamera e Kiribati kei Tuvalu. Oqo e sa vakaleqa tiko vakalevu na saravanua vakatabakidua ni baravi ena Pasifika.³

Na veika e yaco me vaka na tubu cake ni wasawasa, na 'El Niño-Southern Oscillation' veiwekani kei na ivakatagedegede e cake-wai, cagilaba, kei na vakacacaca ni tamata ena veivanua ka vakarabailevutaka na veika e kauta mai na waluvu, na kena tarai na ivurevure ni wai vinaka.^{**} Na veika e yaco me vaka na tubu cake ni wasawasa, na 'El Niño-Southern Oscillation' veiwekani kei na ivakatagedegede e cake-wai, cagilaba, kei na vakacacaca ni tamata ena veivanua ka vakarabailevutaka na veika e kauta mai na waluvu, na kena tarai na ivurevure ni wai vinaka. Ena 2011, na ualuvu ni baravi ka qarava na baravi kei Majuro Atoll, Yanuyanu o Marshall, a basika mai na cokoti vata ni wasawasa cecere ka yaco ena La Nina kei na ua lelevu vagauna.⁴

Na kena tubu cake vakalevu sa sivia sara na tudei ni so na itikitiko kei na ivakarau vakatamata, ka bolel kina na nodra kaukauwa vakamatautaki, ka na vakavuna na kena sega ni rawa ni veisautaki tale.^{2}**

Sa toso vinaka sara na qaravi ni ivakarau ni qaqarauni taumada, vakausivi ena vanua ni vakadidike, vakararai, dikevi kei na vakatututaki ni ivakarau ca ni draki. E se gadrevi tikoga na veivakatorocaketaki me baleta na iwalewale mana ni saumi ka lesu ena gadrevi me vakasamataki kina na vakayagataki ni matanitu ena noda vanua ka vosa ena sala ni veimaliwai, itovo vakavanua, kei na veika vakailavo.⁵

Na vakavinakataki ni veisemati ni tabana ni veilaroi kei na veiwasei ena vuku ni tabana me ra sa vakarautaki tale tikoga kina na vakavakarau kei na vakamatautaki ni leqa tubukoso ena Pasifika. Na vakuri ni kena vakacokotaki na veika me vakaliuci kei na lewai ni veika ririkotaki ena tuvailavo ni matanitu kei na veivakatorocaketaki e] gadrevi, ka sa tomani tikoga kina na vakacokotaki ni ivoli ni veivakacokotaki.⁶

NA CAVA ENA RAWA NI YACO KA TARAVA

Na tubu cake ni wasawasa ena veivanu ni Pasifika vata kei na levu ni vakadomobula ni ualuvu e rawa ni vakaleqa na bula ni itikitiko ena baravi.^{7**} E kuria e 5–10 na senitimita ena tubu cake ni wasawasa (namaki ni ~2030–2050) ena vakarua (se sivia) na ualuvu ena vuqa na Wasa Pasifika.⁸ O ira na yanuyanu lalai kei na veibaravi qiqo ka levu kina na yavavala ni tamata ena rawa ni yaco me yali ena vuku ni kena tubu na wasawasa kei na kena na yali vakalevu cake ni nuku ka vu mai na vuqa na ka e yaco kei na itaviqaravi vakatamata,^{**} me vaka sa ripotetaki oti mai Takuu, Papua Niu Qini.⁹ Na tubu cake ni wasawasa sa na vakavuna na veika lalaisega ni vinaka ki na na veivanu yanuyanu lalai.

* = yalodei vakarauta

** = yalodei levu

*** = yalodei levu sara

1 SPM.B.1

2 SPM.B.1

3 Chapter 15, Executive Summary

4 15.3.1.1

5 15.5.7

6 15.7

7 8.4.5.4

8 Chapter 15, Executive Summary

9 15.3.3.1.2

Ena tara tikoga na veiyasani yanuyanu lalai na tubucake ni ivakarau ni katakata, cagilaba, draki ca veitubuyaki, na dravuisiga kei na veisau ivakarau ni tau ni uca.*** Ena tomani tikoga na voravora ni draki kei na veika e salavata mai me tara na veitikotiko, na kakana kei na tiko vinaka, na wai kei na taqomaki ni kakana kei na bula vakaitikotiko,** e duidui na kena revurevu ni vakatau ena mataqali yanuyanu kei na veivanua.¹⁰

Na tubu ni kaukauwa ni cagilaba ena veisiga ni mataka ena rawa ni vakacaca sara vakalevu ena itikotiko vakatamata kei na kena veivanua ka bolel kina na kena vakatulewa ena leqa tubukoso.¹¹ Na veitikotiko sega ni vakarautaki ena rawarawa ni sotava na veika lelevu eso baleta na kena sega ni vakamatautaki na kena vakayagataki na qele kei na dredre ni kena vakaukauwataki na kena tualaki na vakayagataki ni qele kei na idusidusi ni kena tarai ni vale ena vanua.

DIGIDIGI NI KENA SAUMI

Na vakamatautaki ni bula vakaitikotiko, e dua na iwalewale liutaki ni itikotiko raraba e yavutaki ena veidinadinati vakaibalebale kei na nodra vakaitavi vakatotolo na tamata yadua kei na mataisoqosoqo, e rawa ni vakalailaitaka na ririkotaki ni veileqa lelevu. Ena Pasifika, na veivakamatautaki cecere e yavutaki ena itikotiko raraba e okati kina na kena vakalevutaki na kilai ni draki kei na nodra vakacokotaki na tamata ena kila ka me ra kila na veisau ni itikotiko kei na sala me ra vakatulewa kina. Mai Viti a kunei ena dua na vakadidike na kena gadrevi me veiganiti na kena vakamatautaki na itukutuku ni draki.¹²

Na vakayagataki ni iyaragi e ganita na veisau ni draki ena vakalailaitaka na kena rawa ni yaco na veika rerevaki mai muri. Me kena ivakaraitaki, na kaukauwa e tauyavu rarama ni matanisiga ena rawa ni vakadeitaka na tataqomaki ni kaukauwa ena gauna vakadomobula ni veika. Mai Toga, a taqomaki vinaka na livaliva e ra ena rarama ni siga me veitata kei na cagilaba o Gita, ka vakadeitaka na kaukauwa me baleta na veivakalesui mai.¹³

O ira na lewe ni itikotiko raraba era dau vakayagataki na Kila-ka Vakaitikotiko kei na Kila-ka Vakavanua (IKLK) ka vakakina na nodra kila ni draki na dau ni vakadidike ena gauna oqo me ra cakacakataka na ka me vakarautaki baleta na veidraki ca. Mai Samoa, era dau maroroya tu ga na tamata na veivanua vakatabakidua me baleta na veigauna ni leqa me vaka na cagilaba, ka vakakina mai Vanuatu IKLK na veivakatakilakila eso ni cagilaba e okati kina na kena dau se totolo na mago ka ra toso tikoga e loma ni vanua na vonu me ra vakayaloka kina. E tiko talega na ivakadinadina ni kena veiwaki vinaka na kila-ka vakadidike ni vanua kei na gauna oqo e vakayagataki mai Niue, Toga, Vanuatu kei na Yatu Solomoni.¹⁴

Ena gauna ni leqa tubukoso, sa dau ka bibi na nodra semati o ira era vakaleqai ki na veitokoni kei na ivurevure e taudaku ni vanua.** Ena veiyanyanu lalai, na veimaliwai vakatamata e rawa ni tokona na kena vakamatautaki vata kei na kila-ka ni veimaliwai ni tamata. Oqo ena vukea na itikotiko raraba mera vei vakabauti vakai ira ka tara cake na kaukauwa me ra tara vou tale kevaka sara mada ga e sega kina na veivuke mai tuba.¹⁵

iVakaraitaki ni veika ririkotaki kei na digidigi ni kena vakamatautaki na kena vakatulewataki na leqa bibi. Na ivakarau yadua ni veivakasalataki taumada e dodonu me semati ki na dua na ituvatuva matata ni cakacaka.

Veika rerevaki ena veimaliwai ni veika bula ena baravi

Na ivakasala ni cagi e tubu totolo kei na ituvatuva ni cakacaka

Ivakasala taumada ni mate e veitauvi ena wai

Veika rerevaki ena veimaliwai ni veika e vanua kei na wasawasa

Ivakasala ni cawakatakata e wai kei na iyaya ni siwa veikauyaki ena qoli

Ivakasala ni cawakatakata e wai kei na iyaya ni siwa veikauyaki ena qoli

Na veika rerevaki e sala vata kei na kena iyauqaga bibi vakayago, veitaratara kei na veiqaravi

Tarai cake na veisau ni draki ni mataka

Veika rerevaki ki na vakarau ni bula kei na veivakaduavatataki

iVakarau ni veitaqomaki vakatamata veiganiti

Veika rerevaki ki na bula ni tamata

Katakata ni bula na veivakasalataki taumada kei na ituvatuva ni cakacaka

Bula kei vakaraici ni tauvimate kei vakatulewa ni mate dewa

Ririkotaki na taqomaki ni kakana

Dikevi ni uca kei na lauqa me baleta na digitaki ni sorenikau kei na ituvatuva ni cakacaka

iVakasala taumada ni isau na kakana kei na ituvatuva ni cakacaka

Ririkotaki na taqomaki ni wai

iVakasala taumada me baleta na waluvu kei na lauqa ka semati vata kei na ituvatuva ni cakacaka

Ririkotaki na vakacegu kei na biuvanua

Taracake na kila vakacacacaka kei na digidigi eso mai vei ira na vakaleqai me vakaivakarau ka tuvanaki na veisau

10 Chapter 15, Executive Summary
11 15.3.4.1; 15.3.3.3

12 15.6.4
13 Chapter 18, Box 18.3

14 15.6.5
15 8.5.2.4.1

* = yalodei vakarauta
** = yalodei levu
*** = yalodei levu sara

Na dei ni veiliutaki ena leqa tubukoso sa na rawa ni vakalailaitaki kina na leqa ni veisau ni draki ka cau ki na veivakatorocaketaki tudei¹⁶. Na kena ivakaraitaki oqo e okati kina na vaqacotaki ni 'National Meteorological and Hydrological Services' ka vakatorocaketaki na ivakarau ni qaqarauni e veiganiti mai na muana kadua ki muana ka dua na vakasala taumada. ENa ivakarau ni qaqarauni taumada e dodonu me caka vata kei ira na tamata era rawai rawarawa ena veika vakadomobula oqo ka vakamatautaki ena cakacaka.

Na veiqaravi ni inisua e dua na madigi vei ira na tamata era vakaleqai me ra vakadewataka na nodra leqa ena veika bibi eso. Me kena ivakaraitaki, mai Vanuatu, e se toso tikoga na veivosaki me baleta na kena vakarautaki na inisua me baleta na cagilaba kei na dravuisiga. Hla, na vakamatautaki ni iwalewale ni ituvatuva ni veivakavaletaki me rawa kina na inisua e rawa ni vakatabui kina vei ira na tamata me ra digitaka oqo. Me kena ikuri, na lailai ni veivakabauti vei ira na kabani ni inisua sa dua talega na bolebole. Na lailai ni veivakabauti e rawa ni sotavi ena vaqarai ni baqe ni vanua se soqosoqo ni dinau era sa vakayagataka tiko na tamata, ka vakayagataka talega na ivoli vakaveimaliwai me kilai kina na inisua veiwekani ni draki me wali kina na lala ni kila-ka kei na kena sega ni kilai na iyaya ni cakacaka oqo.¹⁷

16 15.5.7

17 15.6.3